

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences (JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 58
Year: 2022 November
Pp: 1651-1660

Arrival
10 October 2022
Published
30 November 2022

Article ID
66284
Article Serial Number
16

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.66284>

How to Cite This Article
Zengin, M. ve Kazan, R. (2022).
"İbn 'Âşûr'a Göre Kur'an'ın
Belâgat Açısından Özgünlüğü İcâz
Örneği", Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences, 8(58):1651-1660

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.
This journal is an open access,
peer-reviewed international
journal.

İbn 'Âşûr'a Göre Kur'an'ın Belâgat Açısından Özgünlüğü İcâz Örneği¹

According to Ibn Ashur, the Peculiar Aspects of the Qur'an in Terms of Rhetoric Laconic Art
Example

Mehmet Zengin Ramazan Kazan

Doktora Öğrencisi., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri, Isparta, Türkiye
Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belâgatı Bölümü, Isparta, Türkiye

ÖZET

Edebiyatın zirve olduğu bir dönemde nazil olan Kur'an, özellikle dil ve belâgat yönü başta olmak üzere benzerinin getirilemeyeceği konusuna dikkat çekmiştir. Kur'an'ın bu özelliği İslam tarihinin ilk döneminden itibaren araştırmalara konu edilmiş, bu minval üzere belâgat ilminin kuralları tespit edilerek müstakil çalışmalar ortaya konulmuştur. Daha sonra başta tefsirler olmak üzere muhtelif eserlerde belâgat üsluplarının Kur'an'da nasıl uygulandığı ve bunların manaya etkisi ile Kur'an'ın mucizevi yönlerine geniş yer verilmiştir. Tunuslu ve çok yönlü âlim olan İbn 'Âşûr, çağımızda da devam eden bu gayretlerin son halkalarından biridir. O, Kur'an'ın dil ve belâgat yönünden mucize oluşuna yönelik tahlillerde bulunmuş, Kur'an'da yer alan bazı üslupların cahiliyye dönemine nispetle benzersiz olduğuna ve Kur'an'ın bu yönünün tefsirlerde gereği kadar yer almadığına dikkat çekmiştir. Bu çalışmada ilk defa İbn 'Âşûr'un tefsirinde dile getirerek kavramlaştırmaya çalıştığı Kur'an'ın belâgat açısından özgünlüğü araştırılacak ve bu konu icâz örneği özelinde tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İbn 'Âşûr, Et-Tahrîr ve't-Tenvîr, Tefsir, Belâgat, İcâz

ABSTRACT

The Qur'an, which was revealed at a time when literature was at its peak, challenged its interlocutors that it could not be similar in terms of language and rhetoric. This challenge of the Qur'an has been the subject of research since the first period of Islamic history, and in this way, the rules of rhetoric have been determined and independent studies have been put forward. Then, there are extensive interpretations on how the arts of rhetoric are applied in the Qur'an and their effect on the meaning and the miraculous aspects of the Qur'an.

Ibn 'Âşûr, a Tunisian and versatile scholar, who is one of the last links of these efforts that continue in our age, has analyzed the Qur'an's being a miracle in terms of language and rhetoric. He pointed out that some styles in the Qur'an were unique compared to the period of ignorance and that this aspect of the Qur'an was not included as a term in the tafsir tradition. In this study, the originality of the Qur'an, which Ibn 'Âşûr tried to conceptualize by expressing it in his tafsir for the first time, will be investigated in terms of rhetoric and this subject will be analyzed in terms of the example laconic art.

Keywords: İbn 'Âşûr, et-Tahrîr ve't-Tenvîr, Interpretation, Rhetoric, Laconic Art

1. GİRİŞ

Kur'an, milâdî yedinci asrın başlarında, Mekke'de, seçilmiş Hz. Muhammed (s.a.v.) vasıtasıyla, onun diliyle Allah tarafından inzal buyrulmuş ilahî, evrensel bir kitaptır. Arapça nazil olan Kur'an, son peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yaşadığı toplumun dil kurallarına uygun lafızlara dini kisve giydirecek salât, zekât, mümin, münafık, kâfir gibi terimler ortaya koyarken, diğer taraftan da Arap dil ve kültürüne mucizevi katkılarda bulunmuş ve benzerinin getirilemeyeceği konusunda meydan okumuştur.

Kur'an'ın belâgat yönünden mucize oluşu (i'câzu'l-Kur'ân) konusunda tespit ve değerlendirmeler, nazil olduğundan itibaren hep olagelmıştır. Bu meydana her bir bilgin kendi çağının ihtiyaçlarını ve değişimini dikkate alarak kabiliyetleri doğrultusunda eserler meydana getirmiştir. Kur'an-ı Kerîm'i anlama gayretleri ilk olarak kelâm ve tefsir âlimleri arasında başlamıştır. Başta el-Câhiz (ö. 255/869) ve el-Bâkillânî (ö. 403/1013) olmak üzere âlimler Kur'an'ın belâgat üslupları açısından i'câzına dair eserler ortaya koymuş, daha sonra Abdulkâhîr el-Curcânî (ö. 471/1078) ve Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229) gibi âlimler ise belâgat ilminin sistemleşmesine katkıda bulunmuşlardır.

Belâgat sanatlarının Kur'an'daki yansımalarına bütüncül yaklaşım ise ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) ile başlayarak İbn 'Atiyye (ö. 541/1147), Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), el-Beyzâvî (ö. 685/1286) ve Ebû Hayyân (ö. 754/1344) gibi müfessirler tarafından devam ettirilmiştir. Diğer taraftan Kur'an'ın Arap dilinin mevcut kuralları doğrultusunda nazil olmasına rağmen benzerinin getirilememesi tehdidi dikkate alınarak belâgat özellikleri bu zaviyeden de değerlendirmeye tutulmuştur.

¹ Bu makale, Prof. Dr. Ramazan KAZAN danışmanlığında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında hazırlanan "Belâgat Açısından Tahir İbn 'Âşûr'un et-Tahrîr ve't-Tenvîr İsimli Tefsiri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Diğer taraftan Kur'an'ın; dil, belâgat ve muhtevası yönünden mucize oluşunu ispatlamak için İ'câzu'l-Kur'an, onun sahip olduğu üslubu ortaya koymak için Üslûbu'l-Kur'an, ayetlerinde yer alan garip lafızları açıklamak için Garîbu'l-Kur'an, ismi işaret ve ismi mevsullerin muhteviyatını izah için Mübhemâtü'l-Kur'an, aynı anlamı ifade eden lafızlar ile aynı lafzın muhtelif anlamlarını konu eden Vucûh ve Nezâir, Kur'an'da yer alan mecâz kavramları açıklamak için Mecâzu'l-Kur'an gibi Kur'an ayetlerinin ihtiva ettiği bazı yönler cihetiyle tefsir geleneğinde elliden fazla Kur'an ilimleri sahası oluşmuştur (es-Suyûtî, 2008: 661-665).

Asrımızda da Tunuslu ve çok yönlü bir müellif olan Tahir İbn 'Âşûr (ö. 1879/1973) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* isimli ansiklopedik tefsirinde, gelenekte yer alan bu bilgileri tahlil etmiş, Kur'an'ın dil ve belâgat açısından Arap diline getirdiği özgün örnekleri tespit ederek “مُبْتَكِرَاتُ الْقُرْآن” terimini ortaya koyarak değerlendirmelerde bulunmuştur.

Bu çalışmada İbn 'Âşûr'un dile getirdiği Kur'an'ın belâgat açısından özgün yönlerinin İslam kültüründeki tarihi veçhesi araştırılarak icâz örneği üzerinden yorumlarına yer verilecektir. Bu bağlamda öncelikle Kur'an-ı Kerîm'in belâgat açısından özgünlüğü fikrinin temellerine göz atılması uygun olacaktır.

2. KUR'AN'IN BELÂGAT AÇISINDAN ÖZGÜNLÜĞÜ FİKRİNİN TEMELİ

Dil, toplumların meramlarını ve isteklerini ifade etmek için kullandıkları veya eşyanın ne anlama geldiğini ifade etmeye yarayan alettir (İbn Haldun, 2004: 2/365). Diğer taraftan dil, bir milletin uzun ve çeşitli tecrübeleriyle oluşturduğu kavramları kelimeler ve deyimler halinde kalıplara sokan, milli düşünce faaliyetlerini düzenleyen, toplum ve milletlerin manevi varlığını koruyan bir olgudur.

Arapça, Kur'an'ın nazil olduğu dönem itibarıyla bölgesel bir dil olsa da Kur'an'ın indirildiği ve bununla irtibatlı olarak onu tebliğ eden Hz. Peygamber'in (s.a.v.) içinde yaşadığı toplumun kullandığı bir din dili olması açısından ayrı bir değere sahiptir. Arapçanın safiyeti, o dönemde yaşayan Arapların dil ve edebiyata önem vermesi, Kur'an'ın nazil olduğu dönemde günlük hayatlarında ve özel meclislerinde fesahat seviyesi yüksek, kolay anlaşılabilir, saf bir dile sahip olmaları gibi gerekçeler Kur'an'ın Arap diliyle gönderilmesinin arka planları arasında zikredilebilir (İbn Faris, 1997: 13-14).

Kur'an'ın nazil olduğu dönemde, onun sahip olduğu edebî özellikleri sayesinde ortaya çıkan i'câz ve benzerinin getirilememesi anlaşılabilir bir husustur. Ancak daha sonra Arap olmayan milletlerin İslam'a girmesiyle mevcut farkındalık azalmaya başlamış, bu sebeple Kur'an'ın muhteviyatındaki i'câz ve belâgat özellikleri fark edilmesi için ortaya konulan çalışmalarla ilmi disiplin haline gelmiştir.

İslam tarihi boyunca ortaya konulan belâgat ve i'câz ilimleriyle Kur'an'ın sahip olduğu edebî nüktelerin, kavramların ve lafızların anlaşılabilir olacağı konusunda genel bir kanaat ortaya çıkmıştır (es-Sekkâkî, 1986: 161). Bu minvalde kaleme alınan eserlere bakıldığında genel olarak Kur'an'ın sahip olduğu i'câz ve belâgat özellikleri cahiliyye şiiirinden delillerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. O halde Kur'an nazil olmadan önceki edebi metinler, özgünlük fikrinin temelini teşkil etmektedir. Nitekim İbn 'Âşûr Kur'an'ın i'câzına dair delilleri araştırırken ondaki bazı nüktelerin cahiliyye dönemine nispetle benzersiz olduğunu görmüş, bu hususa dair tespitlerde bulunmuştur. Bu bilgilerden hareketle i'câz ve özgünlük kavramlarına dair bir tahlil yapılması uygun olacaktır.

3. İ'CÂZ VE ÖZGÜNLÜK KAVRAMLARI

Kur'an'ın dil ve belâgat ile muhteva yönünden mucize oluşu ve benzerinin getirilememesi tefsir ilminde i'câz olarak yorumlanmaktadır. Kur'an'ın i'câzı denilince “قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا”/“De ki; andolsun bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cinler bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar.” (el-İsrâ: 17/88) ayetinin ve benzerlerinin mefhumundan bu hükme varılmıştır.

Bu durumda insanoğluna, Kur'an'a nazire yapması konusunda istidat verilmiş, ancak Kur'an-ı Kerîm'in mucizeliği, onu fesahat ve belâgat açısından öyle bir mertebeye yükseltmiştir ki, insanın artık benzerini söylemesine imkân kalmamıştır. Kur'an'ın i'câzına yönelik çalışmalara bakıldığında, genel çerçevesinin dil ve belâgat açısından, ilmi yönden ve ihtiva ettiği hükümleri ile gaybe dair bilgileri açısından mucize olduğu ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Kur'an, Arap diliyle nazil olmuş, bu dilde bilinen ve kullanılan kelimelerle konuşmuş, ancak nazmı, seçtiği lafızlar ve ahengiyle kusursuz bir üslup takip etmiştir. Arap dili ve edebiyatı gereklerine uygun kelimeleri bir araya getiren Kur'an, belâgatın unsurlarına riayet ederek erişilmez üstünlüğünü ortaya koymuştur (es-Suyûtî, 1998: 645). Nitekim Kur'an'ın nazil olduğu dönemde ilk muhatapları olan Araplar, fesahat ve belâgat dışında Kur'an'ın Allah kelâmı olduğunu fark edebilecekleri başka bir kritere sahip değillerdi.

İ'câz konusuna araştırmasında yer veren hemen her asırdaki âlimlerin büyük bir kısmı, Kur'an'ın dil mucizesi oluşunu kabul etmeleri, onun dil yönünden mucize olduğunu ispatlayan en önemli unsurlardandır. Ancak İslam ilim

geleneğinde bu hususlar irdelenerek Kur'an'ın Arap diline uygunluğundan bahsedilse de, Arap diline nispetle özgün yönlerine dikkat çekildiğine pek rastlanmamaktadır.

İbn 'Âşûr Kur'an'ın belâgat açısından eşsiz olduğunu dile getirirken selef bilginlerden ayrılan yönü, bu hususta ortaya çıkmaktadır. Ona göre Kur'an Arap dil kurallarıyla indirilmesiyle i'câz sahibi olmakla birlikte Arap dilinde benzeri bulunmayan özgün örnekleri bakımından da mucizedir. İbn 'Âşûr bu durumu tefsirinin mukaddimesinde “مبتكر” lafzını kullanarak ortaya koymuş, tefsirinin muhtelif yerlerinde ise bu lafızla birlikte benzer anlamlar taşıyan “الإختراع” veya “الإبداع” ifadelerine de yer vermiştir (İbn 'Âşûr, 1984: I/120).

“ابتكر” lafzı gündüzün ilk saatleri, bir şeyin ilkinin almak, ilk çıkan meyveyi toplamak (Halil b Ahmed, 1998: 5/34), “اخترع” lafzı kurmak, tasarlamak, çıkarmak, türetmek (İbn Manzûr, 1994: 5/50), “ابّذع” ise oluşturmak, neden olmak, meydana getirmek, yenilik getirmek, değişiklik yapmak anlamlarına gelmektedir (ez-Zamahşerî, 1985: 1/50). Her üç kelimenin de ortak anlamı ise herhangi bir şeyin başlangıcı, ilk anı, benzersizlik, icat ve yeniliktir.

Kur'an'ı tanıma ve anlama kapsamında onun i'câzına hizmet eden bu saha, Kur'an'ın beşer dilinden ayrılan yönlerini ortaya koymaktadır. O halde bu ifadelerin geçtiği kaynakları tespit etmek ve bir sınır belirlemek gerekecektir.

4. “الإبتكار”, “الإختراع” VE “الإبداع” LAFIZLARININ TARİHİ SÜRECİ

İbn 'Âşûr'un dile getirdiği yukarıda tanımlı verilen lafızların gerek Kur'an ilimleri geleneği içinde gerekse dil ve belâgat kaynaklarında Kur'an'ın Arap diline göre özgün yönleri manasında bir kavram olarak kullanıldığına rastlayamadığımızı söyleyebiliriz. Ancak bu kavramların şiir tenkidi bağlamında öteden beri bilindiğini, Kur'an ilimleri bağlamında da selef bilginler tarafından bu mefhumu çağrıştıran farklı lafızların kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu konuda birkaç örnek zikretmemiz yerinde olacaktır.

Örneğin “ابتكار” kavramını ilk kullanan kişilerden birisinin el-Asma'î (ö. 216/831) olduğu düşünülmektedir (Ebû 'Ubeyd, 1936: 2/769). Daha sonra ise Ebu Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009) şiirde mefhumun doğrusunu ve hatalısını tespit etmeye yönelik değerlendirmeler yaparken, “وينبغي أن يطلب الإصابة في جميع ذلك ويتوَحَّى فيه الصورة المقبولة، والعبارة...”, şairin bütün bunlarda doğruya ulaşmayı hedeflemesi, makbul olan yöntemleri ve kabul görmüş ibareleri araştırması gerekir, aksi halde kendi başına ortaya koyduğu yeniliğin ve icadın üstünlüğü olmaz ‘buluşuna itibar olunmaz/güvenilmez.’” (el-'Âskerî, 1984: 69) cümlelerini kurmuş ve ابتكار/ibtikâr kavramına yer vermiştir.

Kur'an ilimleri bağlamında bu kavramlar kullanılmasa da Kur'an'ın Arap diline nispetle özgün örnekler ihtiva ettiğine dair bazı değerlendirmelerin varlığı da kabul edilmelidir. Nitekim el-Câhiz (ö. 255/869) “قَدْ سَمَّى اللَّهُ كِتَابَهُ الْمُتَنَزَّلَ” “Allah (c.c.) indirdiği kitabına Kur'an ismini vermiştir, bu isim eskiden beri kullanılan bir isim değildir.” ifadelerine yer vermektedir (el-Câhiz, 1965: 1/348).

el-Bâkîllânî (ö. 403/1013) Kur'an'ın belâgat özellikleri yönünden mucize oluşunu “أنَّه بَدِيعُ النَّظْمِ عَجِيبُ التَّأْلِيفِ مَتْنَاءُ فِي” “وقد تَأَمَّلْنَا نَظْمَ الْقُرْآنِ فَرَأَيْنَا غَيْرَ مُخْتَلَفٍ وَلَا مُتَقَاوِمٍ بَلْ هُوَ عَلَى نَهَايَةِ الْبَلَاغَةِ وَغَايَةِ الْبِرَاعَةِ، فَعَلِمْنَا بِذَلِكَ أَنَّهُ مِمَّا لَا يَقْدَرُ عَلَيْهِ الْبَشَرُ. أَنَّ نَظْمَ الْقُرْآنِ وَقَعَ مَوْفَعًا فِي الْبَلَاغَةِ يَخْرُجُ عَنْ عَادَةِ كَلَامِهِمْ. أَنَّ الْمَعَانِي الَّتِي تَضَمَّنَهَا فِي أَصْلِ وَضْعِ الشَّرِيعَةِ أَسْهَلُ وَأَقْرَبُ مِنْ تَخْيِيرِ الْأَلْفَاظِ لِمَعَانٍ مُبْتَكِرَةٍ” “Kur'an göz alıcı bir nazım, harika bir telif ve insanların benzerini getiremeyeceği üst seviyede belâgate sahiptir. Kur'an'ın nazmını düşündüğümüzde tekdüzelikten uzak, son derece parlak ve ileri düzeyde belâgate sahip olduğunu görürüz. Böylece insanın onun benzerini getiremeyeceğinin farkına varırız. Kur'an nazmı, insanların sözlerine dair geleneklerinin üstüne çıkan bir özelliğe sahiptir. Onun dini hükümler koymada engin anlamlar ihtiva eden yenilikçi lafızların manaları kolay ve anlaşılırdır.” cümleleriyle dile getirir (el-Bâkîllânî, 1954: 35, 38, 42).

Dikkat edilirse el-Bâkîllânî de Kur'an'ın özgün örneklerle Arap diline bir katkı sunduğuna ve estetik getirdiğine vurgu yapmaktadır. Nitekim aktardığımız ifadelerde yer alan; Kur'an'ın sahip olduğu belâgat sebebiyle insanların benzerini getirememesi, insanların sözlerinin üzerinde olması, yenilikçi lafızları gibi cümleler, İbn 'Âşûr'un tefsirinde yer verdiği “الإبتكار”, “الإختراع” ve “الإبداع” kelimelerinin anlamı olan özgünlük ifadesiyle kastettiği mefhumu çağrıştırmaktadır.

Yine Kur'an'ın Arap diline nispetle özgünlüğüne işaret eden Ebu'l-Fazl el-Meydânî (ö. 518/1124) ise Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî'den (ö. 337/949) “سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ نَظْمٌ لَمْ يُسْمَعْ قَبْلَ الْقُرْآنِ، وَلَا عَرَفْتُهُ الْعَرَبُ، وَلَمْ يَوْجَدْ ذَلِكَ فِي أَشْعَارِهِمْ” “Kur'an'da yer alan -(pişmanlıktan kinaye olarak) avuçlarına düştü- cümlesi, Kur'an'dan önce duyulmamış bir terkiptir. Araplar bunu bilmemektedir ve şiirlerinde de bulunmamaktadır.” sözlerini nakletmektedir (el-Meydânî, 1992: 1/497).

Daha sonraki dönemlerde yaşayan İbn Ebu'l-İsba'ın (ö. 654/1256) “يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبٌ مِثْلُ فَاَسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْأَلُكُمْ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَفْقِدُوا مِنْهُ ضَعْفَ الطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبِ” “Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu: Allah'tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya, hepsi bunun için bir araya gelseler bile

bir sinek yaratamazlar! Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de!” (el-Hac: 27/73) ayetinde geçen meselin özgünlüğünü izah ederken;

“Ayette verilen teşbih-i temsili türünden bir örnek, Kur’an’ın nüzulünden önce hiç kimseden duyulmamıştır. Kur’an-ı Kerim bu minvalde incelense, bu konuya dair pek çok örnek bulunabilir.” (İbn Ebu’l-İsba‘, 1963: 474) cümlelerini zikrettiği görülmektedir.

Aktarılan örneklerden de anlaşılacağı üzere Kur’an’ın belâgat açısından özgünlüğü bahsine dair İbn ‘Âşûr’dan önce “الإبداع”-“الإختراع”-“الإبتكار” lafızlarını ihtiva eden ve sınırları belirlenmiş bir terminolojiye rastlayamadığımızı söyleyebiliriz. Ancak şiir tenkidi bağlamında şairin özgün bir yönteme sahip olması gerektiği konusuna bu lafızlarla vurgu yapılmış, sınırlı sayıda da Kur’an lafızlarının benzersizliği “Kur’an’dan önce duyulmamıştır” gibi cümlelerle ifade edilmiştir.

5. ÖZGÜNLÜĞÜN TESPİTİ VE İBN ‘ÂŞÛR’UN GÖRÜŞÜ

Kur’an’da yer alan bir ifadenin ya da üslubun özgün olup olmadığına dair bazı hususların irdelenmesi gerekecektir. İlk olarak Kur’an’ın cahiliyye dönemi Arap diline nispetle özgünlüğü iddiasında, özgün olduğu öne sürülen bahsin Arap şiir ve nesir geleneğinin Kur’an nazil olmadan önceki tüm bilgilerinde araştırılmasıyla ortaya çıkması ve bu durumda kesin bilgi ifade edeceği açıktır (es-Sâ’idî, 2013). Ancak Kur’an nazil olmadan önceki Arap edebiyat ürünlerinin çoğunlukla sözlü rivayete dayandığı, bir bölümünün ise kaybolduğu ve unutulduğu (İbn Sellâm, y.y.: 1/41-50) dikkate alındığında, yenilik kavramına dair tam istikrâ uygulanmasının mümkün olmadığı ortaya çıkacaktır.

İbn ‘Âşûr’un özgünlük kavramına dair tam istikrânın mümkün olmadığına bilincinde olduğu söylenebilir. Nitekim o, tefsirinde özgün olduğunu belirttiği örneklerini zikrettiği yerlerde genellikle kesinlik ifade eden söylemlerde bulunmamıştır. Örneklerinin büyük çoğunluğunda “أحسب”/“zannediyorum”, “لعل”/“belki”, “يَحْتَمِلُ”/“muhtemeldir”, “الظاهر أنَّ هذا التركيب من مبتكرات”/“Kur’an dışında böyle bir kullanım olduğuna rastlamadım”, “لم أره في كلام العرب إلا بعد نزول”/“zahir olan bu terkinin Kur’an’ın ilk defa ortaya koyduklarından olmasıdır”, “bunu Kur’an nazil olmadan önceki Arap sözünde görmedim” şeklinde kesinlik ifade etmeyen sözlerle değerlendirmiştir.

Her ne kadar İbn ‘Âşûr’un ortaya koyduğu Kur’an’ın belâgat açısından özgünlüğü söylemi zanni bilgilere dayansa da daha önce kullanılıp kullanılmadığına bakılmaksızın bütün örneklerin Kur’an’ın i‘câzına delil olduğuna şüphe yoktur. Diğer taraftan 1400 yıllık İslam bilim geleneğinde Kur’an ayetlerinin anlaşılması hedefiyle cahiliyye şiirinden istihsatta bulunulması da ilâhî bir kitap ve mucîze olmasına bir kusur getirmeyecektir.

Nitekim Kur’an lafızları üzerine yapılan her bir çalışma ibadet olarak görülmekte ve yalnızca Allah’ın muradının anlaşılması hedefiyle yapılmaktadır. İbn ‘Âşûr’un bu kavramı ortaya koyarak tahlillerde bulunması da cahiliyye edebiyatında örneğine rastlayamadığı ayetlerin anlaşılmasına katkı sunma amacı olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışma kapsamındaki yorumlar da genelde Kur’an’ın dil ve kavramlarını, özel olarak ise onun ifade, üslup ve anlatım tarzını daha iyi kavramaya yarayacaktır.

6. İBN ‘ÂŞÛR’A GÖRE ÖZGÜNLÜĞÜN AYIRT EDİCİ ÖZELLİKLERİ

Müslümanlar Kur’an’ın, edebiyatın ve belâgatın zirvesinde, her çağdaki insanlara hitap edebilme özelliğine sahip ilahî bir kitap olduğuna inanır. Bu sebeple Kur’an’ın derin manalarını keşfetmek için Arapça bilgisi olmazsa olmaz görülmektedir. Kur’an’da yer alan bir üslubun Arap dilinde daha önce hiç kullanılmadığı ve özgün olduğu iddiasını ortaya koymak için Arap Dili ve Belâgatine dair ciddi bir bilgi birikimine, Arap üsluplarına dair kapsamlı vukufiyete ihtiyaç vardır.

İbn ‘Âşûr’a göre Kur’an’ın belâgat açısından özgünlüğünü gösteren ilk özelliği, Arap dil kurallarına uygun olan Kur’an lafız ve terkiplerinin mana açısından dikkat çeken bir yönünün bulunmasıdır (İbn ‘Âşûr, 1984: 1/118). Kur’an tamamen Arap dilinden ayrılmamaktadır. Nitekim ayette “Biz Peygamberleri ancak kendi kavimlerinin dilleriyle gönderdik.” (İbrâhîm: 14/4) buyrulur Kur’an’ın indirildiği toplumun dilinden kopuk olamayacağı belirtilmektedir.

İbn ‘Âşûr’a göre özgünlüğünün diğer ayırt edici özelliği ise; Kur’an’ın nazil olduğu döneme kadar kullanılmaması ve bu durumun tespitinin yapılmasıdır. Kur’an, söz dizisinde sıklıkla yer verilen ve yerleşik hal almış ifade ve kalıplar kullanarak kendi âdetini ortaya koymuştur ve bu üslup, Arap dilinin o zamana kadarki halinden tamamen farklı veya bağımsız değildir ancak lafızlarında, manalarında ve üsluplarında birtakım yenilikler getirmiştir. Bu özgün üsluplar, Arap dilinin kurallarına uygun olduğu halde Arapların daha önce bilmediği ya da kullanmadığı şekliyle ortaya çıkmaktadır.

Konuyla ilgili bir örnek vermek gerekirse “عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا”/“Oradaki selsebil (hoş içimli) denilen bir pınardan (cennetliklere kadeh ikram edilir).” (el-İnsân: 76/18) ayetinde geçen altı çizili lafzın Kur’an’da önce bilinen bir kelime olmadığı yönünde İbn A’râbî’nin görüşü olduğu nakledilmektedir (Cebeci, 2009).

İbn ‘Âşûr ise “فهذا وَصْفٌ من لغة العرب، وقال ابن الأعرابي؛ لم أسمع هذه اللفظة إلا في القرآن فهو عنده من مُبْتَكِرَاتِ الْقُرْآن”/“Selsebil, Arapça ve (hoş içimli manasında) bir sıfattır. İbn A’râbî bu sözü yalnızca Kur’an’da duyduğunu söylemiştir ve ona göre Kur’an’ın özgün lafızlarından birisidir.” yorumunda bulunmakta ve şu delili sunmaktadır (İbn ‘Âşûr, 1984: 29/396):

مَسِيرَةُ شَهْرٍ لِلرَّيْدِ الْمُذَبِّبِ

خَيَالٌ لَأَمِّ السَّلْسَبِيلِ وَدُونِهَا

Aramızdaki mesafe hızlı bir postacının bir aylık mesafesi kadar olan tatlı kadının hayali gönlümü sardı (Ebû Temmâm, 2000: 268).

İbn ‘Âşûr cahiliyye şiirinden yaptığı bu istişhad ile “selsebil” kelimesinin Kur’an’ın ilk defa kullandığı bir lafız olmadığını ispat ederek hem lafzın Arap dilinde bilinir olduğunu hem de İbn A’râbî’nin görüşünün isabetli olmadığını ortaya koymuştur. Netice olarak İbn ‘Âşûr’a göre Kur’an’da yer alan özgün belâgat unsurunun cahiliyye edebiyatında yer almamış olması gerekmektedir. Buraya kadar aktarılan teorik bilgilerin akabinde şimdi de îcâz sanatıyla ilgili kısaca bilgi verebiliriz.

7. ÎCÂZ SANATI VE KUR’AN’DAN ÖRNEKLERİ

Kur’an’da yer alan ayetler durumuna göre îcâz ve itnâb üslubu ihtiva eder. Araplar fesahate önem vermişler, muhatabın gönlünü kazanmak için yer, zaman ve adama göre konuşmayı önemsemişlerdir. Bu sebeple Arap dilindeki îcâz sanatını bilmek, çok sayıda veciz ifade ihtiva eden Kur’an’ın dil dünyasına aşina olmayı ve onu anlamayı kolaylaştırır.

Lügatte و-ج-ز kökünün if’âl babından mastarı olan îcâz, işi çabuk yapıp bitirmek, çabuk hareket etmek, sözü kısa kesmek, özetlemek anlamlarına gelir (İbn Manzûr, 1994: 5/427). el-Câhiz belâgati tanımlarken bir bedeviden şu nakilde bulunur: “الإيجاز في غير عَجَزٍ ولإطناب في غير خَطَلٍ”/“Sözü kusursuz bir şekilde kısaltmak veya faydalı bir şekilde uzatmak belâgattir.” (el-Câhiz, 1998: 1/97). el-‘Askerî de “البلاغة عِلْمٌ كَثِيرٌ في قولٍ يَسِيرٍ”/“Belâgat, az sözle çok bilgi vermektir.” tanımını yapmaktadır (el-‘Askerî, 1984: 8).

es-Sekkâkî îcâzı “الإيجاز هو أداء المقصود من الكلام بأقل من عبارات مُتعارَفِ الأوساط”/“Maksadı açık ve net bir şekilde ifade ederek, az kelimelerle çok manaları anlatmak” (es-Sekkâkî, 1986: 277) şeklinde tanımlarken, el-Kavzîni de “Herhangi bir mefhumu, kendinden az kelimeyle ifade etmek, zahirin gerektirdiğinden azıyla yetinmek” şeklinde benzer bir tanım yaptıktan sonra îcâzı kısar ve hazif şeklinde iki bölüme ayırmaktadır (el-Kavzîni, 2003: 143).

Klasik dönem belâgatçiler îcâz sanatına dair yaptıkları tanımlarla birlikte Arap dilinde ve Kur’an’da yer alan îcâz üsluplarını zikretmiş ve bu sanatın amaçlarına, hedeflerine ve faydalarına yer vererek ehemmiyet göstermişlerdir. Modern döneme gelindiğinde de îcâz sanatına son derece önem verilmiş, bir nevi klasik belâgat âlimlerinin sözleri nakledilerek onların aktardıkları bilgiler kabul ve tasdik edilmiş görülmektedir (el-Cârim-Emîn, 2012: 412; Bulut, 2015: 146-147).

Îcâz sanatı, hazfedilen şeye delalet eden bir karine bulunması kaydıyla, cümledeki bir ya da birkaç kelimeyi/cümleyi hazfetmek sûretiyle yapılsa الحذف/îcâzu’l-hazf ya da الإختزال/ihtizâl şeklinde isimlendirilir (el-Kavzîni, 2003: 146). Cümlede yapılan hazif muhtelif şekillerde yapılabilir.

İktitâ‘ (الإقتطاع): Arap dilinde telaffuz kolaylığı sağlamak, vezin ya da kafiye uyumu gibi gerekçelerle kelimenin bir ya da birkaç harfinin hazfedilmesi suretiyle yapılan îcâz türüdür (el-Hâşimî, t.y.: 195; Bulut, 2015: 176). Kur’an’da “وَلَمْ أَكُ بَعِيًّا”/“Ben iffetsiz bir kadın değilim” (Meryem: 19/20) ayeti, bu îcâz türüne örnek sayılabilir. Ayette geçen “أَكُ” fiilinin sonundaki “ن”/“nun” harfi düşmüştür, zira fiilin aslı “أَكُنْ” şeklindedir.

İktifâ‘ (الإكتفاء): Cümlede yer alması gereken iki lafızdan birisinin, aralarında bulunan zıtlık gibi yakın ilişki sebebiyle hazfedilmesiyle icra edilen îcâz türüdür (el-Kavzîni, 2003: 186; Bulut, 2015: 173). Örneğin “وَجَعَلَ لَكُم سَرَابًا تَنَظَّرُونَ”/“Allah size sıcağa karşı kendinizi koruyacak elbiseler bahşetti” (en-Nahl: 16/81) ayetinde korunmak için elbisenin bahşedilmesi zikredildi, ancak “sıcaktan korunmaya” yer verildiği halde soğuk/“البرد” lafzına yer verilmedi. Burada soğuğu ifade eden lafzın hazfedilmesi, Kur’an’ın nazil olduğu Arabistan bölgesinde genellikle sıcaktan korunmaya ihtiyaç olması sebebiyledir (ez-Zemahşerî, 2016: 580).

İhtibâk (الإحتباك): Arap dilinde iki bölümü olan bir cümlede, iki benzer ya da iki zıt bir araya gelirse, bu durumda birinci zikredilenin zıddını/benzerini ikincide hazfetmek, ikincide zikredileni de birincide hazfetmektir (es-Suyûtî, 2008: 541; Bulut, 2015: 163). Örneğin “لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ”/“Allah, sözünde

duranları sadakatleri sebebiyle ödüllendirsin, münafıkları da dilerse cezalandırsın, dilerse bağışlasın!” (el-Ahzâb: 33/24) ayetinde bu îcâz sanatı icra edilmiştir.

Bu ayette iki cümlede yer alan zıt anlamlılıklar sebebiyle bazı hazifler söz konusudur. Şöyle ki; cümleden, Allah dilerse münafıklara tövbe nasip etmeyip azap edecek, dilerse de tövbe nasip edip onları cezalandırmayacak manası anlaşılır. O halde ayetin takdiri “وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ إِن شَاءَ فَلَا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ أَوْ يُتُوبَ عَلَيْهِمْ فَلَا يُعَذِّبُهُمْ” şeklinde olacaktır. (ez-Zemahşerî, 2016: 853). Nitekim ayetten anlaşıldığı üzere eğer münafıklara azap edilecekse, bu durumda tövbe etmeyecekler, ancak azap edilmeyecekse, o halde de tövbe edeceklerdir ve böylece azaptan kurtulacaklardır.

Bazı örnekleri de aktarıldığı üzere muhtelif veçheleriyle îcâz-ı hazif türlerine Kur'an'da çokça rastlanmaktadır. Îcâzda az lafızla ifade edilen anlamın açıkça anlaşılması hedeflenir. Eğer mana anlaşılmıyorsa bu tür bir îcâz edebiyatta makbul değildir. Bir fikrin açıkça ve en az lafızla ifade edilmesi îcâzın özüdür (el-Hafâcî, 1932: 194).

Herhangi bir hazif yapmaksızın, geniş ve kapsamlı manaları ihtiva eden az sayıda kelime kullanmak suretiyle icra edilirse bu üsluba da îcâzu'l-kısar denir. Bu tür îcâza özlü sözler de denilmektedir (el-Kazvîni, 2003: 184-185; Bulut, 2015: s. 147). Arap dilinde özellikle veciz sözleri ifade eden bir edebiyat türü oluşmuş ve veciz sözlerin bir araya getirildiği eserler telif edilmiştir, özellikle atasözleri ve hikmetli sözler de bu grupta değerlendirilir (el-Meydânî, 1992: 1-2).

Kur'an'da bu üsluba örnek olarak genellikle “وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حِكْمَةٌ”/“Kısasta sizin için hayat vardır” (el-Bakara: 2/179) ayeti zikredilmektedir. Nitekim bu ayette herhangi bir hazif olmadığı gibi geniş manalara da işaret edilmektedir. Örneğin bu ayetle ilgili olarak er-Râzî, en üstün belâgat sanatının icra edildiği çok geniş manalar ihtiva eden özlü söz niteliğinde olduğuna beyân âlimleri ittifak etmiştir, demektedir. Ayrıca er-Râzî, “Bir kimse haksız yere birisini öldürünce bunun karşılığında kendisinin de öldürüleceğini bilirse, böylece kimsenin canına kıymaz. Bu ayette yaşamanın/yaşatmanın önemi vurgulanarak fark gözetmeksizin herkese yaşama hakkı tanınmıştır. Buna göre cana kıymak, yalnızca tek bir kişiye yönelik bir suç, bir eylem olarak düşünülmemelidir. Kısasla cana kıyma önlenir ve bütün insanlığın hayat hakkı garantiye alınır. Aksi halde yaşama hakkı devamlı olarak tehlikeye maruz kalır. Toplum fertlerden oluşur ve asıl olan fertlerdir. Fertlerin hayatı korunamazsa, toplumun hayatını korumak da mümkün olmaz.” ifadelerine yer verdikten sonra bu ayete dair muhtelif yönden kapsamlı açıklamalarda bulunmuştur (er-Râzî, 2005: 5/60-61).

İslam öncesi Arap kabileleri arasında, kabileden birisi öldürülürse hemen harekete geçilir ve intikam peşine düşerdi. Bu sebeple Arap dilinde intikamın önünü kesmek üzere kısas yapılmasının gerekliliğini ifade etmek üzere “بعض القتل إحياء للجميع”/“Öldürmenin bazısı toplumu yaşatmak içindir”, “القتل أنفى للقتل”/“(İntikamı önlemek için) Öldürmek, (intikam için) öldürmeyi engeller” gibi özlü sözler yer almaktadır (el-Meydânî, 1992: 1/157).

Arap belâgatinde îcâz her zaman iltifat edilen bir sanat olarak görülmüş, hatta belâgat îcâz ve itnâbtır sözüyle karşılığını bulmuştur (el-Hafâcî, 1932: 194). Araplar Kur'an nazil olmadan önce de sözün en güzelini lafzı az, işareti çok, göz alıcı ve usandırmayandır derlerdi (el-Câhiz, 1998: 1/97). Buna göre belâgatiyle ön plana çıkan Araplar îcâz sanatına yeterli önemi vermiştir denilebilir.

İbn 'Âşûr da Kur'an'da yer alan îcâz sanatına dair ilgili yerlerde izahlarda bulunmuş, ayrıca Kur'an'ın Arap edebiyatına îcâz yönüyle de katkı sunduğunu ve özgün îcâz örnekleri bulunduğunu ifade etmektedir. Şimdi de İbn 'Âşûr'un bu sanata dair değerlendirme yaptığı ayetler aktarılacaktır.

8. İBN 'ÂŞÛR'A GÖRE KUR'AN'DA ÖZGÜN İCÂZ ÜSLUPLARI

Arap dilinde kullanılan ve bilinen bir üslup olan îcâza Kur'an'da daha üst seviyede yer verilmiştir, bu sebeple de Arapları hayrete düşüren göz alıcı bir yonteme başvurulduğu dikkati çekmektedir. İbn 'Âşûr îcâz konusunda şu ifadelerle yer verir: “ومن أبدع الأساليب في كلام العرب الإيجاز، وهو مُتَنَافِسُهُمْ وَغَايَةُ تَنْبَارِى إِلَيْهَا فَصَحَّاحُهُمْ، وَقَدْ جَاءَ الْقُرْآنُ بِأَبْدَعِهِ إِذْ كَانَ مَعَهُ فِيهِ مِنَ الْإِيجَازِ الْمُبَيَّنِّ فِي عِلْمِ الْمَعَانِي فِيهِ إِبْجَازٌ عَظِيمٌ آخَرُ، وَهُوَ صُلُوحِيَّةٌ مُعْظَمُ آيَاتِهِ لِأَنَّهُ تَوَخَّذَ مِنْهَا مَعَانٍ مُتَعَدِّدَةً كُلُّهَا تُصَلِّحُ لَهَا الْعِبَارَةَ بِاخْتِمَالَاتٍ لَا يُنَافِيهَا الْلفظ”/“Arap kelimelerindeki en göz alıcı ve fasih ediblerinin birbiriyle yarıştığı üsluplardan birisi de îcâzdır. Kur'an ise bundan daha güzel bir îcâz ile gelmiştir. Zira her ne kadar me'ânî ilminde açıklanan îcâz söz konusu olsa da, Kur'an'da daha başka, büyük bir îcâz söz konusudur. O da ayetlerinin büyük çoğunluğunda muhtelif manalara gelebilecek uygun lafızlara yer verilmiş olmasıdır.” (İbn 'Âşûr, 1984: 1/121).

İbn 'Âşûr tefsirinde Arapların da kullandığı bir üslup olan îcâz sanatına dair örneklerin büyük çoğunluğunda “فيها”/“Burada hoş/güzel îcâz vardır-buradaki îcâz göz alıcıdır.” ifadelerini kullanır (İbn 'Âşûr, 1984: 1/309, 1/344, 1/508, 1/662, 1/697, 6/183, 8/167, 9/209, 11/56, 12/128 vd.). Buradan hareketle İbn 'Âşûr bütün îcâz sanatının icra edildiği ayetleri Kur'an'ın özgünlüğünü ortaya koyan üslup olarak görmediği söylenebilir.

Diğer taraftan Kur'an'da Araplar tarafından daha önce duyulmamış ya da bilinenden daha fasih şekilde özlü sözler bulunmaktadır ve bunlar Arap diline bir zenginlik katmıştır. Arapların tarihinde yer alan bu özlü sözlerle ilgili kapsamlı

eserler yazılmış ve bu bilgiler öteden beri aktarılagelmiştir (el-Meydânî, 1992: 1-2). Tefsir usulü ve Kur'an ilimlerinde ise Kur'an'da yer alan meseller için “emsâlu'l-Kur'ân” tabiri kullanılmış ve bu alanda eserler kaleme alınmıştır (İbn Kayyım el-Cevziyye, 1981).

Özgün îcâz örnekleri:

a) “لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ”/“Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur”

İbn 'Âşûr “لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ”/“***Bu işte senin yapacağın bir şey yok.** Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Çünkü onlar zalimlerdir.*” (Âli İmrân: 3/128) ayetinde koyu renkle gösterilen bölümüne dair şu değerlendirmeleri yapmıştır:

“وهذه الجملة تجري مجرى المثل، إذ رُكِّبَتْ تَرْكِيبًا وَجِيزًا مَحْدُوفًا مِنْهُ بَعْضُ الْكَلِمَاتِ، وَلَمْ أَظْفَرْ فِيهَا حِفْظًا مِنْ غَيْرِ الْقُرْآنِ بِأَنَّهَا كَانَتْ مُسْتَعْمَلَةً عِنْدَ الْعَرَبِ، فَلَعَلَّهَا مِنْ مُبْتَكِرَاتِ الْقُرْآنِ”/“Bu cümle, mesel niteliğindedir. Zira burada bazı kelimeler hafzedilmiş ve veciz bir şekilde oluşturulmuştur. Kur'an dışında Arap edebiyatında ezberlediğim şeylerde Araplar tarafından böyle bir kullanımla karşılaşmadım. Öyle zannediyorum ki bu mesel Kur'an'ın özgün örneklerinden birisidir.” (İbn 'Âşûr, 1984: 4/83).

Zikredilen bu ayette Hz. Peygambere (s.a.v.) inanmayanların imanlarını ifade eden “إيمانهم” lafzı hafzedilmiştir. O halde cümlelerin takdiri “لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ” şeklindedir. Dolayısıyla îcâz-ı hazif sanatı icra edilmiştir (ez-Zemahşerî, 2016: 194; İbn 'Âşûr, 1984: 4/82).

Müfessirlerin bu ayetle ilgili özel bir değerlendirmesine rastlanmamıştır. Müfessirlerin yorumlarından hareketle bu özlü söz; Hz. Peygamberin (s.a.v.) inanmayanlar hakkında Allah'ın ne yapacağını düşünmemesi gerektiği, yine O'nun (s.a.v.) görevinin yalnızca tebliğ olduğu anlamlarına gelmektedir (ez-Zemahşerî, 2016: 194; Ebû Hayyân, 1993: 3/338).

Ancak İbn 'Âşûr bu terkip üzerinde durmuş, benzer terkinin geçtiği ayetleri de söyleyerek Arap dilinde örneğine rastlamadığını belirtmiştir (İbn 'Âşûr, 1984: 4/135). Konuyla ilgili bir tetkik yaptığımızda Arap dilinde ya da özlü sözlerinde bu ifadenin bir benzerine rastlamadık. Sonuç olarak yapılacak araştırmayla benzeri bir söz görülmediği sürece Kur'an'ın bu özlü terkinin Arap diline getirdiği bir yenilik olarak değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir.

b) “إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا”/“Onun söylediği bu söz laftan ibarettir.”

Yine İbn 'Âşûr, “حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ، لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا”/“*Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, Rabbin! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım, der. Hayır! Onun söylediği bu söz (boş) laftan ibarettir.*” (Mü'minûn: 23/99-100) ayetinde geçen ve koyu renkle belirtilen pasajı şöyle yorumlamıştır:

“وَقَوْلُهُ -إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا- تَرْكِيبٌ يَجْرِي مَجْرَى الْمَثَلِ، وَهُوَ مِنْ مُبْتَكِرَاتِ الْقُرْآنِ. وَحَاصِلُ مَعْنَاهُ أَنَّ قَوْلَ الْمُشْرِكِ -رَبِّ ارْجِعُونِ- لَا يَتَجَاوَزُ أَنْ يَكُونَ كَلَامًا صَدَرَ مِنْ لِسَانِهِ لَا جَدْوَى لَهُ فِيهِ”/“Ayetteki -onun söylediği bu söz (boş) laftan ibarettir- cümlesi mesel niteliğinde bir terkiptir ve Kur'an'ın özgün örneklerindendir. Manası ise müşriğin -beni geri gönder- sözünün bir değeri olmadığı, ağzından çıkanın anlamsız olduğu şeklindedir.” (İbn 'Âşûr, 1984: 18/123).

Müfessirler herhangi bir hazif bulunmayan ve îcâz-ı kısar sanatının meydana geldiği bu ayetle ilgili olarak son nefeste ölüm gelip çatınca inkâr edenlerin sözüne itibar edilmeyeceği, söylemlerine cevap bulamayacağı, son pişmanlığın fayda etmeyeceği şeklinde yorumlarda bulunmuşlardır (ez-Zemahşerî, 2016: 715; er-Râzî, 2005: 23/121; Ebû Hayyân, 1993: 7/584). Bu ayetteki terkip ile ilgili olarak İbn 'Âşûr'un yorumuna benzer bir değerlendirme görülmediği gibi Arap kelimelerinde de bu ifadeye benzer özlü söz rastlanmamıştır. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda da benzer değerlendirme yapıldığı dikkati çekmektedir (es-Sâ'idî, 2013: 409).

Mefhum itibarıyla Arap dilinde kötü işler yapıp onlardan vaz geçemeyen kişiler için “مَا نَرَاهَا مِنْ لَيْتٍ”/“Keşkelerden bir türlü kurtulamadı” (el-Meydânî, 1992: 2/300) şeklinde özlü sözler bulunsun da hem terkip hem edebi incelik hem de ihtiva ettiği derin anlamlar yönünden Kur'an'da geçen bu özlü söz kıyas etmek mümkün görünmemektedir.

Bu bilgilerden hareketle imkânsızlık hallerinde söylenenlerin anlamsızlığına ve fayda vermeyeşine örnek teşkil eden bu özlü sözün, Kur'an'ın özgün örneklerinden birisi olarak görülebileceği söylenebilir. Nitekim insanın zamanı geriye döndürmesinin mümkün olmadığı, geçmişte yapılan hataların tekrar yapılmayacağına da bir garantisinin olmadığı düşünüldüğünde, özlü sözün mahiyetinin anlaşılması daha kolay olabilir.

Arap dilinde pişmanlıkla ve bu özlü söz benzer örnekler olduğu gibi dilimizde de son pişmanlık fayda etmez, acele bir ağaçtır meyvesi ise pişmanlık ve atılan ok geri dönmez gibi vecizeler de bu ayette zikredilen manaya benzemektedir. Netice olarak iş işten geçtikten sonra söylenecek sözlerin bir anlamı olmadığına işaret eden “إِنَّهَا كَلِمَةٌ” özlü söz, Kur'an'ın özgün örneklerinden birisi olarak değerlendirilebilir.

c) “O’nu uzmanına sor.”/“فَسَلْ بِهِ خَيْرًا”

İbn ‘Âşûr yine *“الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ الرَّحْمَنُ فَسَلِّ بِهِ خَيْرٌ”* / *“Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O’dur. O Rahmân’dır. **O’nu bilen birine sor.**”* (el-Furkân: 25/59) ayetinde koyu renkle gösterilen pasajla ilgili olarak şu değerlendirmede bulunur:

وهذا يَجْري مَجْرى المَثَل، وَلَعَلَّهُ من مُبْتَكِرَاتِ الْفُرْآنِ، نَظِيرَ قَوْلِ الْعَرَبِ -عَلِي الْخَبِيرِ سَقَطَتْ- يَقُولُهَا الْعَارِفُ بِالشَّيْءِ إِذَا سُئِلَ عَنْهُ. وَالْمَثَلَانِ وَإِنْ تَسَاوَا، فِي عَدَدِ الْخُرُوفِ الْمُنطَوِقِ بِهَا، فَالْمَثَلُ الْفُرْأَنِيُّ أَفْصَحُ لِسْلَامَتِهِ مِنْ يَقْلٍ ثَلَاثِي الْقَافِ وَالطَّاءِ وَالتَّاءِ فِي سَقَطَتْ، وَهُوَ أَيْضًا أَشْرَفُ لِسْلَامَتِهِ مِنْ مَعْنَى السَّقُوطِ، كَمَا أَنَّ الْخَبِيرَ سَقَطَتْ، وَهُوَ أَيْضًا أَعْلَى لِسْلَامَتِهِ مِنْ مَعْنَى السَّقُوطِ، وَهُوَ أَيْضًا أَعْلَى لِسْلَامَتِهِ مِنْ مَعْنَى السَّقُوطِ. “Bu terkip mesellerdendir ve Arapların bir konuda uzman olan kişinin, kendisine uzmanlık alanıyla ilgili soru soran kişiye verdiği cevap niteliğindeki ‘uzmanın eline düştün’ mealindeki özlü sözüne karşın, Kur’an’ın özgün örneklerinden birisi olduğunu sanıyorum. İki özlü söz de (‘فَسئِلْ بِهِ خَبِيرًا’ ve ‘علي الخبير سقطت’) harflerinin sayısı ve söylenişi itibariyle eşit gibi görünse de, (علي الخبير سقطت) özlü sözünde bulunan ق/kaf, ط/tâ ve ت/tê harflerinin peş peşe gelmesinin dile ağır gelmesinden dolayı Kur’an’ın terkihi daha fasihtir. Arap deyiminde ‘uzman’ kelimesi marife olduğu için sınırlılık ifade ederken Kur’an’daki kullanım ‘خَبِير’ şeklinde nekre olmasından dolayı daha genel ve kapsayıcıdır. Dolayısıyla Kur’an’ın terkihi daha belîğ ve kapsamlıdır.” (İbn ‘Âşûr, 1984: 19/61).

Ayrıca İbn ‘Âşûr, Kur’an’da geçen bu özlü söze yakın manayı ifade eden “ يُنَبِّئُكَ ذُو عَرْضِهِمْ عَنِّي وَعَالِمُهُمْ، وَلَيْسَ جَاهِلٌ شَيْءٌ ”/“*Onların bilginleri ve namuslarının sahibi beni anlatsın, nitekim bir şeyin cahiliyle bilgini bir olmaz.*” şeklindeki Cahiliyye şiiri örneğini zikreder ve Kur’an’ın “فَسَلِّ بِهِ خَيْرًا” terkinin hem fesahati hem dizimi hem de manasının kapsayıcılığı itibarıyla Arap diline bir katkı sunduğunu ifade eder (İbn ‘Âşûr, 1976: 218).

Müfessirler ve dil bilginleri de bu terkiplle ilgili genel olarak İbn ‘Âşûr’un değerlendirmesinden uzak olarak ihtiva ettiği anlam üzerinde yoğunlaşmışlardır. Ona göre bu terkipte uzman olandan bilgi alınması, aslında önceki ayetlerde geçen gaybî bilgileri yalnızca Allah’ın bildiğini ortaya koymak için söylenmiştir (ez-Zemahşerî, 2016: 750; Ebû Hayyân, 1993: 8/121). Nitekim önceki ayetlerde istivâ, arş gibi kavramlar geçmiştir ve bunların mahiyetinin genellikle Allah tarafından bildirilmedikçe anlaşılamayacağı görüşü hâkimdir.

Dikkat edilirse Arap dilinde her ne kadar uzman görüşüne müracaat edilmesi ve tecrübeden istifade edilmesi konusunda nasihat ihtiva eden özlü sözler bulunsa da Kur'an-ı Kerim hem anlaşılabilirliği hem fasihliği hem de kapsayıcılığı açısından Arap diline bir yenilik, zenginlik kazandırmıştır. Sonuç olarak ifade tarzı, cümlelerin öğeleri, harflerin dizimi ve kuruluşu itibariyle “سَمِعْتُ بِهَ خَيْرًا” özlü sözünün, Arap dilinde var olan “عَلَى الْخَيْرِ سَقَطَتْ” sözünden daha fasih olduğu ve İbn ‘Âşûr’un da dediği gibi Kur'an'ın özgün örneklerinden birisi olarak görülmesinin isabetli olacağı ortaya çıkmaktadır.

d) “فَإَيْنَ تَذْهَبُونَ”/“Siz nereye (kaçıp) gidiyorsunuz?”

İbn ‘Âşûr, “Bu kadar beraber yaşadığınız kişi kesinlikle mecnun değildir. Andolsun ki onu (vahiy meleğini) açıkık fukta görmüştür. O, gayba ait bilgileri sizden esirgemez. O, lânetlenmiş şeytanın sözü değildir. **Öyleyse nereye (kaçıp) gidiyorsunuz?**” (et-Tekvîr: 81/22-26) ayetlerinde geçen ve koyu renkle gösterilen bölümle ilgili: “وَاعْلَمُ أَنَّ جُمْلَةَ -أَيْنَ تَذْهَبُونَ- قَدْ أَرْسَلْتُ مَثَلًا، “/“Bil ki -nereye gidiyorsunuz?- cümlesi, darbı mesel olarak gelmiştir ve bu sözün Kur’an’ın özgün örneklerinden olduğunu zannediyorum.” (İbn ‘Âşûr, 1984: 30/164-165) yorumunu yapar.

Müfessirler bu ayetle ilgili olarak zulüm yolunda devam etme konusunda ısrarcı olanlara bir uyarı ve hak yoldan ayrılıp batıl bir yolda bulunmalarını anlatmak amacıyla bu özlü sözün kullanıldığı yorumunu yapmışlardır (ez-Zemahşerî, 2016/1184; el-Beyzâvî, 1998: 5/290). Yani Hz. Peygamberin (s.a.v.) ve Kur'an'ın gösterdiği hidayet yolundan saptıklarına işaret edilmek istenmiştir. Dil bilginlerinin bu ayetteki özlü sözle ilgili olarak İbn 'Âşûr'un değerlendirmesine benzer bir yorumuna rastlanamamıştır (es-Sâ'îdî, 2013: 412).

Diğer taraftan İbn ‘Âşûr değinmemiş olsa da Arapların bu manayı ifade etmek için kullandıkları bazı özlü sözler de bulunmaktadır. Örneğin yanlış bir yolda giden kimse için “ذَهَبُوا فِي الْبَيِّنَرِ”/“Kaskatı yoldan giderler” ya da “ذَهَبَتْ فِي وَادٍ يَتِيهِ بَعْدَ يَتِيهِ”/“Yanlış üstüne yanlış yolda gider” cümleleri kullanılmaktadır (el-Meydânî, 1992: 1/433). Ya da işin nereye varacağıнын ve içinde bulunduğu durumun yanlışlığının farkında olmayan kimse için “يَا شَاؤُ أَيْنَ تَذْهَبِينَ”/“Ey keçi (akılsız kişi) nereye gidiyorsun” cümlesi kullanılmaktadır (el-Meydânî, 1992: 2/520).

Verilen bu örneklerden de anlaşılabacağı üzere ayette geçen “فَإِنَّ تَذَهُبُونَ” cümlesini Kur'an'ın özgün örnekleri arasında görmek zordur. Nitekim Arap dilinde aynı anlamı ifade eden benzer cümlelerin bulunduğu ortadadır. Ayrıca bu terkihi diğerlerinden ayıran özel bir fesahat ya da belâgat inceliği de dikkati çekmemiştir. Bu bilgilerden hareketle İbn 'Âsûr'un bu ayetteki özlü söze dair değerlendirmesinin isabetli olmadığı söylenebilir.

9. SONUÇ

Kur'an, Allah'ı Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.v.) elçiliğiyle Arap toplumunun dili ve kültürü üzerinden insanlığa ulaştırdığı evrensel bir mesajdır. İslam tarihi boyunca bilginler Allah'ın bu mesajını tam olarak idrak edebilmek adına kesintisiz bir çaba içine girmişler, bu minvalde eserler kaleme alarak gayretlerini insanlığa sunmuşlardır. Her çağda yetişen bilgin, kendi çağının gereksinimleri ve ihtiyaçları doğrultusunda kabiliyeti ışığında Kur'an'ı anlamak için emeğini ortaya koymuştur. XX. yüzyıl başlarında Tunus'ta dünyaya gelen Tâhir İbn 'Âşûr da bu ilim zincirinin önemli halkalarından birisidir.

İbn Âşûr, yaklaşık kırk yıllık bir çabanın ürünü olarak *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* isimli ansiklopedik tefsirini istifadeye sunmuştur. Onun tefsirinin en önemli özelliklerinden birisi, seleflerinden aldığı bilgileri mezcederek Kur'an lafızlarının anlaşılmasına yönelik dil ve belâgat tahlillerine yer vermesi, bu konuda Kur'an'ın özgün üslup özelliklerine yer vererek yeni bir yorum geliştirmesidir. İbn 'Âşûr'a göre eskiden Araplara yabancı olan anlamlar Kur'an ile irtibatlı hale gelmiş, özünde kelimelerin kök anlamlarında mevcut manalar kullanılarak ortaya çıkan yeni mefhumlar ve dilin üst düzey kullanılması hem muhatapların hem de âlimlerin ona yönelmesine sebep olmuştur. Bu durum Kur'an'ın dil ve belâgat yönünden i'câzının en belirgin özelliklerinden birisidir.

İbn 'Âşûr Kur'an'ın cahiliye Arap diline nispetle benzersiz üslupları olduğunu belirterek bu hususun İslam bilim geleneğinde terim olarak yer almadığına işaret etmiş ve Kur'an'ın belâgat açısından özgün yönlerini ifade etmek için *مبتكر*/mübtaker lafzını ortaya atmıştır. Bu ve yakın anlamli benzer kelimelerin tarihi kökenlerine inildiğinde Arap edebiyatında şiir tenkidi bağlamında yer aldığı görülür. Kur'an ilimleri geleneğinde ise bu kavrama rastlanmamakla birlikte onun özgün belâgat özelliklerine muhtelif lafızlarla atıf yapıldığı dikkat çekmektedir.

Kur'an'ın ihtiva ettiği özgün belâgat yönlerinden birisi de Arap dilinde övgüyle karşılanan îcâz üsluplarıdır. Kur'an-ı Kerim hem Arap dilinde benzerlerine rastlanabilecek îcâz sanatlarını hem de özgün örneklerini barındırmaktadır. İbn 'Âşûr'un ele aldığı “لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ”/“Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur”, “إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا”/“Onun söylediği bu söz laftan ibarettir.” ve “فَسَلِّ بِهِ خَيْرًا”/“O'nu uzmanına sor.” gibi özgün örneklerle bakıldığında, Arapların kullanmadığı ancak onların dil sınırlarını aşmamış belâgat incelikleri ihtiva eden cümleler kurulduğu fark edilir.

Sonuç olarak İbn 'Âşûr'un dikkat çektiği bu incelikleri bilmek, genel olarak Kur'an'ın dil ve kavram dünyasının özel olarak da üslup ve anlatım tarzının kavranmasını sağlayacaktır. Nitekim örnekleri verilen ayetlerin muhtelif veçheleri dikkate alınarak doğru anlaşılmasına katkı sunulması hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

1. el-'Askerî, E. H. S. (1984). Kitâbu's-Sinâ'ateyn el-Kitâbe ve's-Şi'r, (tah. Mufit Kamîhâ), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
2. el-Bâkillânî, E. B. M. (1954). İ'câzu'l-Kur'an, (tah. Seyyid Ahmed Sakr), Dâru'l-Ma'ârif, Kahire.
3. el-Beyzâvî, N. Ö. M. (1998). Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, (tah. Muhammed Abdurrahman), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut.
4. Bulut, A. (2015). Belâgat Terimleri Sözlüğü, İFAV Yayınları, İstanbul.
5. el-Câhiz, E. O. A. (1965). Kitâbu'l-Hayavân, (tah. Abdusselam Muhammed Harun), Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, y.y.
6. el-Câhiz, E. O. A. (1998). el-Beyân ve't-Tebyîn. (tah. Abdusselam Muhammed Harun), Mektebetu'l-Hâncî, 7. Baskı, Kahire.
7. el-Cârim, A.&Emîn, M. (2012). el-Belâgatu'l-Vâdiha, Muessetu'r-Risâle, Beyrut.
8. Cebeci, L. (2009). “Selsebîl”, TDV İslam Ansiklopedisi, 36/447-448, TDV Yayınları, İstanbul.
9. el-Curcânî, A. M. Ş. (t.y.). Mu'cemu't-Ta'rifât, (tah. Muhammed Sıddık el-Minşâvî), Dâru'l-Fazilet, Kahire.
10. Ebû Hayyân, M. Y. (1993). el-Baḥru'l-Muḥîṭ, (tah. Adil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Mu'avvid), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
11. Ebû Temmâm H. E. H. (2000). Şerhu Dîvânü'l-Hamâse, (tah. el-Hatîb et-Tebrîzî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
12. Ebû 'Ubeyd, B. (1936). Simtu'l-Leâlî fî Şerhi Emâlî el-Gâlî, (tah. Abdulaziz el-Meymunî), Matbaatu Lecneti't-Te'lîf, y.y.
13. el-Meydânî, E. F. M. (1992). Mecma'u'l-Emsâl, (tah. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut.

- 14.el-Hafâcî, A. M. S. (1932). Sirru'l-Fesâha, Mektebetu Hâncî, Kahire.
- 15.Halil b. Ahmed, E. A. F. (1998). Kitâbu'l-'Ayn, (tah. Mehdi Mahzûmî-İbrahim es-Semrâî), Muessesetu'l-'Âlemî li'l-Matbû'ât, Beyrut.
- 16.el-Hansâvî, M. (2000). el-Fâsıla fi'l-Kur'ân, Dâru 'Ammâr, 2. Baskı, Amman.
- 17.el-Hâşimî, S. A. (t.y.), Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî', Dâru İbn Haldûn, Beyrut.
- 18.İbn 'Âşûr, M. T. (1984). et-Tahrîr ve't-Tenvîr, Dâru't-Tunûsiyye, Tunus.
- 19.İbn 'Âşûr, M. T. (1976). Divânu'n-Nâbiğa ez-Zubyânî, eş-Şeriketu't-Tunûsiyye, Tunus.
- 20.İbn Ebu'l-İsba', M. Z. A. (1963). Tahrîru't-Tahbîr fi Sinâati's-Şi'ri ve'n-Nesri ve Beyânî İ'câzi'l-Kur'ân, (tah. Hafnâ Muhammed Şark), Lecnetu İhyâi't-Turâsî'l-İslâmî, Birleşik Arap Emirlikleri.
- 21.İbn Fâris, E. H. A. Z. M. (1997). es-Sâhibiyyu fi Fıkhi'l-Luga el-'Arabiyye ve ve Mesâilihâ, (tah. Ahmet Hasan Basic), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut.
- 22.İbn Haldun, V. A. M. (2004). Mukaddime, (tah. Abdullah Muhammed Dervîş), 2. Cilt, Mektebetu'l-Hidâye, Dimâşk.
- 23.İbn Kayyım el-Cevziyye, Ş. M. Z. (1981). el-Emsâl fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm, (tah. Said Muhammed el-Hatîb), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- 24.İbn Manzûr, C. M. E. (1994). Lisânu'l-'Arab, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- 25.İbn Sellâm, M. U. S. C. (t.y.). Tabakâtu Fuhûli's-Şu'arâ, (tah. Mahmud Muhammed Şakir), Dâru'l-Medenî, Cidde.
- 26.Kabaklı, A. (1994). Türk Edebiyatı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 9. Baskı, İstanbul.
- 27.el-Kazvîni, H. (2003). el-Îzâh fi 'Ulûmi'l-Belâğa, (tah. İbrahim Şemsuddîn), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut.
- 28.er-Râzî, M. Ö. F. (2005). Mefâtihu'l-Gayb, (tah. Mektebetu't-Tevsîk ve'd-Dirâsât), Dâru'l-Fiker, Beyrut.
- 29.es-Sâ'idî, H. A. İ. (2013). "Mubtekerâtu'l-Kur'ân İnde et-Tâhir İbn 'Âşûr", Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atu Ummu'l-Kurâ Kulliyetu'l-Luğati'l-'Arabiyye, Mekke.
- 30.es-Sekkâkî, Y. M. A. (1986). Miftâhu'l-'Ulûm, (tah. Naim Zerzur), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut.
- 31.es-Suyûtî, C. A. (2008). el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân, (tah. Şuayb el-Arnâvud), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut.
- 32.Yenice, M. (2021). Klasik ve Çağdaş Dönemlerde Anlam Bileşenleri, İlâhiyat Yayınları, Ankara.
- 33.Yenice, M. (2021). İçerik Yönüyle Mu'allaka Şiirlerinin Değeri ve Tarafe B. El-'Abd'in Mu'allakası, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 14/76.
- 34.ez-Zemahşerî, M. Ö. (1985). Esâsu'l-Belâğa, el-Hey'etu'l-Mısriyye, 2. Baskı, Mısır.
- 35.ez-Zemahşerî, M. Ö. (2016). el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vîl, (tah. Ebu Abdillâh ed-Dânî), Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, Beyrut.